

ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКИ КОНТИНУИТЕТ У УЏБЕНИЦИМА НА ПРЕЛАСКУ ИЗ РАЗРЕДНЕ У ПРЕДМЕТНУ НАСТАВУ¹

У овом раду разматрају се стилистичке карактеристике уџбеника у којима се излажу садржаји из природних и друштвених наука на преласку из разредне у предметну наставу. Проблем који се поставља пред аутора уџбеника јесте да научни садржај – који сам по себи захтева апстрактан начин излагања – изложи у језичкој форми која одговара когнитивном нивоу узраста ученика. Осим тога, потребно је да постоји одговарајући континуитет на језичко-стилском плану између уџбеника из познавања природе и друштва за четврти разред, с једне стране и уџбеника из биологије, географије и историје за пети разред основне школе, с друге стране. Циљ стилистичке анализе јесте да се на изабраном корпусу уџбеника испита *језичко-стилски континуитет* на вертикалном плану, и то са функционалностилистичког и лингвостилистичког аспекта. Истраживање је довело до следећих закључака: (1) у уџбеницима за пети разред виши је ступањ дијалогичности остварен у основном уџбеничком тексту, а у уџбенику из познавања природе и друштва дијалогичност се преноси на дидактичко-методичку апаратуру, док се основни уџбенички текст приближава монолошком излагању; (2) уџбеници за пети разред надовезују се на уџбеник из познавања природе и друштва у погледу одлика које припадају строго научном подстилу (деагентиација, номинализација); (3) и поред настојања аутора да у уџбенику из познавања природе и друштва елиминишу компликоване (апстрактне) синтаксичке конструкције, постоје реченице са сложенијом синтаксичком структуром од оне која одговара датом узрасту; (4) у уџбеницима за пети разред заступљенија су стилематичка средства него у уџбенику за четврти разред.

Кључне речи: језичко-стилски континуитет, уџбеник, разредна настава, предметна настава, уџбенички подстил, строго научни подстил, стилем.

1. Увод

У петом разреду, преласком на предметну наставу, ученик се сусреће са новим наставним предметима из природних и друштвених наука, а самим тим и са апстрактним начином излагања својственим науци. Проблем који се поставља пред аутора уџбеника јесте да научни садржај – који сам по себи захтева апстрактни начин излагања – изложи у језичкој форми која одговара когнитивном нивоу узраста ученика. Осим тога, потребно је да постоји одговарајући прелаз, тј. континуитет на језичко-стилском плану између уџбеника из познавања природе и друштва за четврти разред, с једне стране и уџбеника из биологије, географије и историје за пети разред, с друге стране.

У овом раду разматрају се стилистичке карактеристике уџбеника у којима се излажу садржаји из природних и друштвених наука на преласку из разредне у предметну наставу. У предмет анализе улазе (1) функционалностилистичке и (2) лингвостилистичке карактеристике уџбеничког текста. Корпус за анализу чине: (1)

¹ Рад је објављен у часопису: *Учитељ*, XXXI/4, Савез учитеља Републике Србије, 2013, 552–565.

једне стране, уџбеник из познавања природе и друштва за четврти разред; (2) с друге стране, уџбеници из биологије, географије и историје за пети разред.²

Анализира се *основни уџбенички текст*, под чим подразумевамо онај део лекције у коме се излаже научни садржај, а *дидактичко-методичка апаратура* остаје изван нашег разматрања, као и одломци из других текстова који се могу наћи и уџбеницима (нпр. одломци из путописа, биографије и сл.). Циљ је идентификовање, описивање и објашњавање језичко-стилских поступака примењених у обликовању уџбеничког садржаја.

Циљ стилистичке анализе јесте да се на изабраном корпусу уџбеника испита *језички континуитет* на вертикалном плану, и то са функционалистичког и лингвистичког аспекта. У том слислу, говоримо о *језичко-стилском континуитету* у начину на који се језички обликује уџбенички текст у уџбеницима на преласку из разредне у предметну наставу.

2. Приступ проблему

Према досадашњим дидактичко-методичким истраживањима уџбеника, у *информационе вредности уџбеника* убрајају се, између осталих, и „језичке и стилске вредности у излагању датих информационих садржаја“, које обухватају: (1) „сложеност и разумљивост реченице“; (2) „прилагођеност терминологије узрасту ученика“; (3) „засићеност текстова информацијама“ (Лакета 1995: 21–22). Указује се да је задатак аутора уџбеника да пронађе одговарајућу „количину информације у оквиру синтаксичких јединица“ (Цвијовић 1982: 239).

Комуникација између уџбеника и ученика остварује се двама видовима језика – (1) комуникативни језик и (2) језик науке. Уџбеник, посебно у основној школи, подразумева да је језик науке „интегрисан у оквире свакодневног, комуникативног [језика]“ (Цвијовић 1982: 239). Наглашава се важност „питања *језичког континуитета* у оквиру једног наставног предмета“ и на хоризонталном и на вертикалном плану (Цвијовић 1982: 241–242) [истицање М. Н.].

У савременим педагошко-психолошким истраживањима уџбеника, међу захтвима који се постављају ауторима уџбеника, захтева се да језик уџбеника буде „уређени језик модерне науке“ (Плут 2003: 218), као и да буде „примерен језичким компетенцијама узраста коме је уџбеник намењен“ (Плут 2003: 220). У одлике које треба елиминисати из језика уџбеника спадају „чиновнички језик науке“ и „језик општих места“ (Плут 2003: 223), као и високопарност, затвореност, ароганција и догматичност језика уџбеника.

Будући да у овом раду разматрамо стилистичке карактеристике уџбеника, наведена сазнања из педагошких, дидактичко-методичких и психолошких истраживања посматраћемо из лингвистичке перспективе. Основни појмови на које се у теоријско-методолошком концепту ослањамо, а који припадају двама типовима стилистичке анализе, јесу: (1) *функционални стил* – дефинише се као једна од ванјезички условљених системских реализација језика која функционише у одређеној области људске делатности (Тошовић 2002: 65); (2) *стилем* – лингвистички појам, дефинише се као стилистички структурирана језичка јединица која настаје применом одговарајућих језичко-стилских поступака на

² Анализирани су уџбеници које је издао Завод за уџбенике (Београд).

језичку јединицу с нултим степеном карактеризације (Ковачевић 2000: 22; 321). Наведене појмове примењујемо у истраживању *језичко-стилског континуитета* на вертикалном плану у уџбеницима у којима се излажу садржаји из природних и друштвених наука на преласку из разредне у предметну наставу.

Појмовно-терминолошку апаратуру двају типова стилистичке анализе у нашем истраживању примењујемо према следећим поставкама:

(1) Функционалностилистичка анализа полази од чињенице да је уџбеник жанр научно-уџбеничког подстила. Међутим, излагање научног садржаја само по себи захтева и намеће аутору одговарајућу језичку форму, која се у одређеној мери јавља и у уџбеничком тексту за млађе школске узрасте. У том смислу, пак, у уџбеничком тексту јављају језичко-стилске одлике које лингвисти сматрају карактеристичним за строго научни подстил у оквиру научног (в. Каталинић-Удовичић 1979, Хоберг 1979).

(2) Предмет лингвостилистичке анализе јесте употреба *стилема*, тј. стиламатичких језичких средстава. Употреба стиламатичких, чак и фигуративних средстава, како указују стилистичари није страна строго научном подстилу (Катнић-Бакаршић 2001: 75; Кликовац 2008: 203), а јавља се и у уџбеничком подстилу (Николић 2012: 160–161). У уџбеницима за најмлађи узраст стилеми имају естетску и мотивациону функцију. На старијим узрастима естетска вредност стилема повлачи се у други план, а на првом је месту функција пружања додатног објашњења, као и функција указивања на важан детаљ.

3. Методолошки концепт

Како је претходно указано, у овом раду испитују се стилистичке карактеристике у уџбеницима у којима се излажу садржаји из природних и друштвених наука на преласку из разредне у предметну наставу.³ Циљ стилистичке анализе јесте да се на изабраном корпусу уџбеника испита *језички континуитет* на вертикалном плану, и то са функционалностилистичког и лингвостилистичког аспекта. Примењује се квалитативна анализа, што значи да се као релевантни узимају подаци о типовима функционалностилистичких и лингвостилистичких карактеристика заступљених у уџбеницима. За другу прилику остављамо истраживање засновано на квантитативној анализи, тј. на квантитативним подацима о заступљености функционалностилистичких и лингвостилистичких карактеристика до којих се дошло квалитативном анализом.

Показаћемо методолошки концепт за оба типа стилистичке анализе, при чему је посебно важно разграничити њихове циљеве и критеријуме.

3.1. Функционалностилистичка анализа уџбеника

У уџбеничком тексту јављају се два типа функционалностилистичких карактеристика: (1) једне које припадају уџбеничком подстилу; (2) друге које припадају строго научном подстилу. Може се очекивати да се са повећањем узраста повећава заступљеност одлика строго научног текста, не само у

³ О језичко-стилским одликама уџбеника, в. Катнић-Бакаршић 2001: 85–89; Тошовић 2002: 331; Симић – Јовановић 2002: 130–132.

квантитативном погледу (у ком проценту су заступљене у тексту), него и у квалитативном (у погледу разноврстности формално-семантичких подтипова). У уџбеницима за млађе узрасте очекује се доминација уџбеничког подстила.

Од карактеристика *уџбеничког подстила* анализирамо форму излагања и начин на који се остварује *дијалогичност* као типична одлика жанра уџбеника. Међу карактеристикама *строго научног подстила* анализирају се синтаксичке карактеристике које су лингвисти издвојили као заједничке за научне текстове написане на различитим језицима. У синтаксичке конструкције које се јављају у научном функционалном стилу различитих језика и које представљају својеврсне *функционалности* универзалије (в. Радовановић 1990: 42, 45), сврставају се (1) деагентизоване и (2) номинализоване конструкције. Циљ анализе јесте да се испитају језичко-стилске одлике уџбеничког и строго научног подстила у уџбеничким текстовима.

3.2. Лингвостилистичка анализа уџбеника

Овај тип стилистичке анализе обухвата стилематичка средства и њихову стилогену вредност у тексту. Као помоћне критеријуме за објашњавање функције и ефекта појединих стилематичких поступака уводимо критеријуме дидактичко-методичког обликовања уџбеничких садржаја. Полазиште у лингвостилистичком испитивању језика којим „говоре“ уџбеници биће критеријум *одступања* од стилски неутралног израза.

Циљ лингвостилистичке анализе јесте да се испита функција стилематичких поступака у обликовању уџбеничких садржаја. Та функција посматра се из перспективе коришћења стилистичких потенцијала савременог српског језика. Могу се очекивати функције које омогућавају: (а) успостављање и одржавање комуникације са учеником; (б) подстицање ученичког интересовања за тему која се разматра и мотивисање за рад; (в) прецизирање садржаја који се износи.

4. Резултати функционалности стилистичке анализе

4.1. Језичко-стилске одлике уџбеничког подстила

„Дијалогичност уџбеника није исто што и дијалогска форма текста“ (Плут 2003: 229). У стилистичком истраживању, предмет анализе јесу формални језички показатељи дијалогичности схваћене „као моделовање текста према адресату“ (Плут 2003: 229). Дијалогичност се на формално-језичком плану уочава у употреби глагола у облику другог лица једине или множине, затим, одговарајуће личне заменице за друго лице (*ти, ви*), као и одговарајуће придевске заменице (*твој, ваш*). Како показује анализа, дијалогичност се више испољава у уџбеницима за пети разред, што је условљено сложеностју и обимом уџбеничких садржаја, као и чињеницом да се ученик налази на почетку једног новог периода:

- (1) Познато *ти* је да у Србији постоји велика равница Војводина, [...] (*Природа и друштво*, 68).
- (2) Уколико тај исти цвет *посматрате* дуже време током лета, *уочићете* да се он мења (*Биологија*, 13).

- (3) Погледајте *ваши* школски атлас. Све карте у атласу урађене су у истој величини! (*Географија*, 37).

Аутори уџбеника из биологије, географије и историје посебно су настојали да у основном уџбеничком тексту успоставе комуникацију са учеником. У уџбенику из познавања природе и друштва обраћање ученику остварује се у дидактичко-методичкој апаратури, а основни текст приближава се монолошком излагању.

Уџбеници се одликују тзв. „сарадничким *ми*“, које укључује аутора и читаоца и које омогућава одржавање илузије дијалога у уџбеничком тексту:

- (4) То *ћемо* *набоље видети* ако *упоредимо* меридијане и паралеле на разним картама света (*Географија*, 35).

- (5) До сада *смо* више пута *помињали* географски атлас (*Географија*, 44).

Претходно наведене особине – директно обраћање у форми другог лица и „сарадничко“ прво лице множине – јављају се и у уџбенику за четврти разред, мада у мањој мери него што смо очекивали у уџбенику за млађе разреде:

- (6) Током зиме *нећемо срести* змије, гуштере, жабе (*Природа и друштво*, 16).

- (7) *Видели смо* да је он [човек] оруђа за рад постепено усавршавао [...] (*Природа и друштво*, 16).

4.2. Језичко-стилске одлике строго научног подстила

Једну од типичних карактеристика строго научних текстова представљају *деагентизоване* синтаксичке конструкције, тј. реченице у којима се не исказује вршилац радње (агенс), иако он постоји – јер је то тзв. уопштени агенс. У уџбеницима за пети разред велика је заступљеност деагентизованих синтаксичких конструкција, док се у уџбенику за четврти разред јављају у мањој мери:

- (8) У природи *се уочава* велика разноврсност живих бића или организама (*Природа и друштво*, 10).

- (9) Извор енергије који *се* данас *највише* користи је нафта (*Природа и друштво*, 24).

- (10) Сада *ће бити објашњена* улога стабла (*Биологија*, 42).

- (11) У овом разреду *изучава се* физичка географија (*Географија*, 8).

- (13) *Процењује се* да је у [александријској] библиотеци било преко пола милиона књига (*Историја*, 11).

Другу карактеристику строго научних текстова представљају *номинализоване* конструкције, које настају употребом непредикатских (нереченичних) уместо предикатских (реченичних) синтаксичких јединица. У научним текстовима постоји тежња да се елиминише глагол из реченице, јер такав поступак омогућава „компресију“ исказа, тј. уношење максимума информације у оквир једне реченице (Каталинић-Удовичић 1979: 80). Због такве тенденције, долази до појаве номиналних језичких средстава уместо вербалних.

У нашем корпусу уочава се велика заступљеност *номинализованих* синтаксичких конструкција, и у четвртм и у петом разреду. Јављају се следећи типови кондензатора: (а) девербативна именица јесте најзаступљенији кондензатор (пр. 14 и 15); (б) мање су фреквентне деадјективне именице (пр. 16 и 17); (в) мала је

и заступљеност девербативног придева у улози кондензатора (18 и 19); (г) већа је фреквенција глаголског прилога (пр. 20 и 21):

- (14) *Испаравање* воде спречава воштана превлака којом су прекривене четине (*Природа и друштво*, 16).
- (15) Писало се *утискивањем* помоћу штапића у плочице влажне глине, које су се потом сушиле на сунцу или пекле (*Историја*, 39).
- (16) *Бројност и разноврсност* биљног и животињског света је једно од најзначајнијих природних богатстава Србије (*Природа и друштво*, 64).
- (17) Да би се сагледала сва *разноврсност* биљака и животиња, научници су их сврстали у посебне групе (*Биологија*, 28).
- (18) И поред тога што је вода *обновљиво* природно богатство и извор енергије, често чујемо упозирње да је трба штедети (*Природа и друштво*, 33).
- (19) У свету *невидљивом* голим оком постоје организми чије се тело састоји од само једне ћелије (*Биологија*, 23).
- (20) Човек штити природу *доносећи и примењујући* законе којима се од загађивања штите ваздух, вода, земљиште [...] (*Природа и друштво*, 35).
- (21) Оне се крећу непрестано *мењајући* облик (*Биологија*, 30).

У номинализоване конструкције спадају и искази са декомпонованим глаголом. „Једна од специфичних одлика специјалних функционалних стилова (политичког, научног, административног, правног, новинарског) јесте и појава декомпонованих језичких јединица“ (Чутура 2007: 195). Употреба декомпонованих глагола веома је заступљена у разматраним уџбеницима за пети разред. С друге стране, аутори уџбеника за четврти доследно избегавају декомпоноване глаголе, те се ове конструкције ретко јављају:

- (22) [Становници Србије имају обавезе да] поштују права других људи и *пружају* им *помоћ* кад се нађу у невољи (*Природа и друштво*, 78).
- (23) Зато су данас у *употреби* многе географске карте у свим областима живота, [...] (*Географија*, 35).
- (24) У листу се одвија и транспирација – процес одавања воде у облику водене паре, који је биљка у *стању да контролише* (*Биологија*, 51).
- (25) Сумерско клинасто писмо, сумерска књижевност и читава сумерска култура *извршили су снажан утицај* на друге народе Месопотамије (*Историја*, 52).

Мала фреквенција конструкција с декомпонованим глаголом у уџбенику за четврти разред сасвим је очекивана, али не у тој мери доследности која је спроведена и испитиваном уџбенику. Дакле, аутори су избежавали тај тип синтаксичких структура, у складу с принципом примерености узрасту.

4.3. Елиминација језичко-стилских одлика строго научног стила

У уџбеницима за четврти и пети разред уочљива су и настојања аутора да се одговарајућим језичким средствима конкретизује начин излагања и ублажи

апстрактност научног израза. Посебна пажња посвећује се елиминацији деагентизације и номинализације.

Уместо деагентизованих исказа употребљава се субјекатско-предикатска конструкција у којој се на формалном плану експлицира колективни вршилац радње, а то се у уџбеницима за четврти и пети разред постиже лексемама *научници, географи, историчари* и сл.:

- (26) Сва жива бића *научници* су, на основу сличних карактеристика, разврстали у пет група – царстава (*Природа и друштво*, 10).
- (27) *Научници* претпостављају да су прва жива бића настала у води (*Биологија*, 36).
- (28) Сваке године *астрономи* телескопима открију по неколико комета (*Географија*, 22).
- (39) Да би дошли до знања о прошлости, *историчари* користе трагове прошлости који се називају историјски извори (*Историја*, 8).

Номинализовани искази у уџбеницима за четврти и за пети разред замењују се конструкцијама с глаголом у личном глаголском облику, а избегава се и декомпоновање глагола:

- (30) Неке животиње неповољне услове које доноси зима избегавају *тако што се селе у друге крајеве* (*Природа и друштво*, 17).
- (31) Пашњаци и извори питке воде на планинама омогућују *да се тамо гаји стока* (*Природа и друштво*, 70).
- (32) Царство гљива чине организми који се хране *тако што разлажу угинуле биљке и упијају већ готову храну* (*Биологија*, 27).
- (33) Његова је улога *да листове постави у најбољи положај према светлости* (*Биологија*, 44).
- (34) Физиологија биљака *истражује како се биљке хране, дишу и расту* (*Биологија*, 37).

Аутори уџбеника за четврти разред посебно инсистирају да се језичким уобличавањем наслова већине лекција избегну одлике строго научног подстила (деагентизација и номинализација):

- (35) Која царства живих бића разликујемо (*Природа и друштво*, 10).
- (36) Како се биљке и животиње прилагођавају смени годишњих доба (*Природа и друштво*, 14).

Наслови су већином у форми субјекатско-предикатске конструкције и то у првом лицу множине, које се може схватити као „сараднички *ми*“, а то су све типичне одлике уџбеничког подстила, Ефекат дијалогичности повећава се тиме што се употребљава форма питања.

5. Резултати лингвостилистичке анализе

Анализа је показала да се уџбеници из биологије, географије и историје одликују заступљеношћу стилема. Уџбеник из познавања природе и друштва готово да се и не одликује стилемима. Навешћемо најзаступљеније стилематичке поступке у испитиваном корпусу и размотрити њихову стилистичку функцију.

Ексламација (узвична реченица) представља најједноставније, као и најефикасније формално средство за стилистичко маркирање исказа, због чега се веома често употребљава у уџбеницима које смо разматрали:

- (37) Зашто су ћелије тако мале? [...] Дакле, много велика ћелија била би повређена пре него што би успела да се заштити, и то због сопствене спорости! (*Биологија*, 21).
- (38) И данас се биљке мењају. [...] То се најчешће не види одмах јер је то процес који се одвија десетинама година. Не види се, али се он ипак одвија! (*Биологија*, 36).
- (39) [Светлосна година] То је пут који прође светлост за годину дана, путујући 300000 km у једној секунди! (*Географија*, 15).

У анализираним уџбеницима за пети разред узвична реченица употребљава се како би се истакла поента у разматрању одређеног питања. Са дидактичко-методичког аспекта могу се извојити следећи примери из уџбеника за пети разред:

- (40) Сваком становнику Земље, ма где био – у Европи, Америци или Аустралији – увек је тло под ногама – доле, а небо изнад главе – горе. И нико на Земљиној лопти не виси на главачке! (*Географија*, 26).
- (41) У новој ери године теку од мањих ка већим (на пример, 351. година н. е. догодила се после 350. године н. е.). *Не постоји нулта година!* (*Историја*, 14).

На овај начин привлачи се читаочева (ученикова) пажња и делује се подстицајно на његово интересовање и жељу за откривањем. Стилистичка средства омогућавају аутору „да у текст унесе извесне хијерархијске односе: да у први план изнесе чињенице које са његовог гледишта имају већу тежину, важне су за разумевање смисла исказа, да одвоји значајан податак од мање значајног, да читалац или саговорник добије могућност да стекне онакав увид у тематску целину какав је са гледишта аутора текста најисправнији“ (Симић – Јовановић 2002: 120). О стилистичким средствима овде говоримо на ширем плану посматрајући их као одступања од уобичајене употребе одређене језичке јединице у конкретном контексту. Ево примера из уџбеника за пети разред:

- (42) Ми, становници Земље, у истој смо ситуацији као и путник у купеу замишљеног воза. Јер, Земља се *попут чигре* обрће око своје осе, од запада према истоку, а са њом и ми, и све око нас (*Географија*, 55).
- (43) Кад би свако место часове одбројавало од своје поноћи, настала би *права збрка*. [...]. Зато је уведено сезонско време (*Географија*, 57).

Дакле, стилистичка средства у уџбеницима доприносе стилском оживљавању текста, али и ефикаснијем праћењу и бољем разумевању садржаја. Ефикасно средство за нијансирање значења представљају фигуративно употребљени изрази који су у уџбеницима за пети разред графички маркирани наводницима:

- (44) Човек је постепено освајао географски омотач и свуда оставио трагове своје присутности. [...]. На тај начин географски омотач је „очовечен“ (*Географија*, 8).
- (45) Звездама „најнасељенији“ део галаксије има облик диска пречника око 100000 светлостних година (*Географија*, 16).
- (46) Сунце припада Сунчевом систему, „породици“ у којој влада јасан поредак (*Географија*, 17).

На овај начин аутор скреће пажњу читаоцу на неочекивану појаву фигуративних израза у научном (уџбеничком) тексту и усмерава га да запази значењске нијансе које су важне у описивању и објашњавању одређеног појма. С друге стране, не изневерава се општа стилска тежња научног текста за избегавањем експресивних израза и експресивних значења.

У истој функцији јавља се и употреба лексема неочекиваних у тексту у коме се излаже научни садржај, при чему ове лексеме нису маркиране наводницима којима би се сигнализирала њихова неуобичајена употреба за дати контекст:

(47) Свима је познато да се лопта [глобус] не може *испеглати* у раван а да не дође до њеног набирања или цепања (*Географија*, 35).

У уџбеницима се јављају и искази који се примарно везују за ненаучне садржаје, којима се у текст уносе одлике разговорног функционалног стила:

(48) Међутим, треба нагласити да шећерна репа није цело лето стварала у својим листовима шећер и складиштила га под *земљом само зато да бисмо се ми сладили њиме* него и зато да би имала довољно хране да у пролеће брзо израсте (*Биологија*, 40).

Искази овог типа омогућавају да се уџбенички садржај приближи ученичком свакодневном (ваншколском) искуству и да се удаљи од шаблонизованог начина изражавања својственог уџбеницима и научним текстовима уопште. У претходно наведеним примерима не указује се наводницима на њихову изненађујућу појаву у датом контексту. Међутим, у већини случајева експлицитно се наводницима указује на фигуративност израза:

(49) Астрономи су их сликовито назвали „планете патуљци“ (*Географија*, 18).

(50) У шали кажемо да се Месец „мења ћирилицом“ (*Географија*, 212).

Као што је указано, анализа је показала да се уџбеник из познавања природе и друштва одликује веома малом заступљеношћу стилиема:

(51) Током зиме пужеви се завлаче у своју кућицу и *затварају „врата“ поклопцем од слузи* која на ваздуху отврдне (*Природа и друштво*, 16).

(52) У време када [јеж] склупчан спава у *својој постељи од лиића* његов пулс се са 120 спушта на 55 откуцаја у минути (*Природа и друштво*, 16).

Уџбеник завршног разреда одређеног периода школовања има задатак да обезбеди да се ученик у погледу усвојених знања и стратегија учења успешно припреми за наставак школовања. Стилистичка истраживања уџбеника за млађе разреде показала да на крају школовања у разредној настави ученика дочекује „класичан и, донекле, академски строг“ уџбеник (в. Николић 2012: 163).

6. Закључак

На основу спроведеног истраживања *језичко-стилског континуитета* у уџбеницима у којима се излажу садржаји из природних и друштвених наука на преласку из разредне у предметну наставу, долази се до следећих закључака:

(1) У уџбеницима за пети разред, ако се узму у обзир формално-језички показатељи уџбеничког подстила, виши је ступањ дијалогичности остварен у основном уџбеничком тексту. У уџбенику из познавања природе и друштва

дијалогичност се преноси на дидактичко-методичку апаратуру, док је основни уџбенички текст приближава монолошком излагању.

(2) Уџбеници за пети разред надовезују се на уџбеник из познавања природе и друштва у погледу одлика које припадају строго научном подстилу, које се, дакле, јављају у свим испитиваним уџбеницима: деагентизација и номинализација. Наведени типови синтаксичких конструкција компликовани су за ученика на крају разредне и почетку предметне наставе. То произлази из чињенице да је елиминацијом вршиоца радње у деагентизованим конструкцијама и елиминацијом личног глаголског облика у номинализованим конструкцијама – повећан ниво апстрактности реченице.

(3) И поред настојања аутора да у уџбенику из познавања природе и друштва елиминишу наведене типове синтаксичких конструкција, постоји мали број реченица са компликованијом синтаксичком структуром од оне која одговара датом узрасту. Аутори уџбеника из биологије, географије и историје посебно су настојали да елиминишу особине строго научног стила, што се запажа реченицама које су употребљене као семантичко-структурни еквиваленти деагентизованих и номинализованих конструкција.

(4) У уџбеницима за пети разред заступљенија су стилематичка средства него у уџбенику за четврти разред. Захваљујући томе, ученик ће се у завршном разреду припремити за сложени језички израз с којим ће се сусрести у наредном разреду. С друге стране, у уџбенике за пети разред, који су и садржајно и језички сложенији, уносе се стилематички поступци. Стилематичка средства омогућавају да се ученик заинтересује, да се одржи његова пажња и мотивација, као и да се успоставе смисаони и хијерархијски односи између делова текста.

ИЗВОРИ

Биологија: Б. Јанчић, Р. Јанчић, *Биологија за 5. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2011.

Географија: Р. Ситарица, М. Тадић, *Географија за 5. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2010.

Историја: А. Смирнов-Бекрић, *Историја са историјском читанком и радном свеском за пети разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2011.

Природа и друштво: Б. Требјешанин и сар., *Природа и друштво, уџбеник за четврти разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2011.

ЛИТЕРАТУРА

Каталинић-Удовичић 1979: Р. Katalinić-Udovičić, *Naučni funkcionalni stil, Strani jezici*, VIII/1–2, 74–82.

Катнић-Бакаршић 2001: М. Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.

Килковац 2008: D. Klikovac, *Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike*. Београд: Библиотека XX век.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин.

Лакета 1995: Н. Лакета, *Уџбеник у основној школи*. Београд: Учитељски факултет.

Николић 2012: М. Николић, Језик званичних уџбеника српског језика за млађе резреде основне школе (стилистички аспект), у: М. Ковачевић, Д. Бошковић (ур.), *Савремено друштво и криза проучавања језика и књижевности*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 155–164.

Плут 2003: Д. Плут, *Уџбеник као културно-потпорни систем*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за психологију.

Радовановић 1990: М. Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest.

Симић, Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Никшић: Јасен.

Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Хоберг 1979: R. Hoberg, *Stručni jezici i opći jezik*, *Strani jezici*, VIII/1–2, 24–34.

Цвијовић 1982: М. Cvijović, *Proučavanje i vrednovanje jezika udžbenika*, у: R. Ničković (ур.), *Udžbenik kao predmet naučnih istraživanja*, Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 238–245.

Чутура 2007: И. Чутура, О декомпоновању прилога у научном функционалном стилу, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик и друштвена кретања*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 193–204.